

תוכן העניינים

כרך ראשון: דברי בינה

7	הכתבים
8	מפתח הקיצורים והסימונים המיוחדים
9	מבוא
43	דברי בינה
441	מילון מונחים

כרך שני: זכרונות

457	הכתבים
458	מפתח הקיצורים והסימונים המיוחדים
459	זכרונות
741	מילון מונחים
756	מקורות
	מפתחות
769	מפתח מקורות
782	מפתח מקומות
791	מפתח אישים
806	מפתח עניינים

הכתבים

דברי בינה

ירושלים, הספרייה הלאומית,

8°7507

MS B964

329 עמודים

מנצ'סטר, ספריית האוניברסיטה של מנצ'סטר ע"ש ג'ון ריילנדס,

אוסף מרמורשטיין [ר]

Marmorstein MS 1, The University of Manchester

Library

18 עמודים מ'ספר דברי בינה'

[Courtesy of the University of Manchester]

זכרונות

ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים [ס],

MS 10775

179 עמודים

(לשעבר MS 31 Jews College)

[ברשות ספריית בית המדרש לרבנים באמריקה]

מנצ'סטר, ספריית האוניברסיטה של מנצ'סטר ע"ש ג'ון

ריילנדס,

אוסף מרמורשטיין [ר]

Marmorstein MS 1, The University of Manchester

Library

97 עמודים מ'זכרונות'

[Courtesy of the University of Manchester]

מבוא

על המחבר

דב בֵּר בן יהודה בירקנטל¹ (תפ"ג-תקס"ה; 1723-1805) נולד ונפטר בעיר בולחוב שבאוקראינה המערבית. הוא חיבר שני ספרים. הספר הראשון הוא 'ספר דברי בינה' – ספר היסטורי העוסק בתנועות משיחיות, ובמיוחד באלו הקשורות בשבתי צבי וביעקב פרנק. הספר השני, אשר עמוד השער שלו חסר, מכונה בפי החוקרים בשם 'זכרונות'.

אביו של בירקנטל היה סוחר יינות אמיד. אביו־זקנו הגיע לבולחוב ממעזריטש פודלאסקי במחצית השנייה של המאה הי"ז. כאביו לפניו, הביא גם בירקנטל את יינותיו מהונגריה ומכר אותם לרוב ללקוחות בני אצולה. אף על פי שביתו היה מצוי תמיד בבולחוב ניהל בירקנטל את עסקיו מלבוב, ושכר שם מרתף יין ודירה מהנזירים הכרמליתים שחיו במקום. במסגרת קשרי המסחר שלו בא בירקנטל במגע עם סוחרים פולנים, אצילים, כמרים קתולים ואנשי עסקים מכמה מדינות

1 את השם בירקנטל קיבלו דב בר ומשפחתו מן המנהל האוסטרי לאחר סיפוח גליציה בשנת 1772. במקורות ארכיוניים מהתקופה הפולנית אנו מוצאים את דב בר בשמות הבאים: Berko Judkowicz; Braski; Berek Brazki; Berko Brzoski; Berek Bolechowski. בקהילתו נקראה המשפחה ברעזר או ברעזער. השם בירקנטל הוא תרגום של ברעזר – תרזה.

באירופה ומרוסיה. הוא ידע גרמנית ופולנית היטב; לא רק שקרא ספרים בשפות אלו, אלא אף שלט בהן במידה מספקת כדי לתרגם קטעים נרחבים מהם לעברית. כמו כן קנה לו ידיעה מעטה בצרפתית ובלטינית. בחברה היהודית בפולין של תקופתו היו אומנם עוד יהודים ששלטו כמוהו בשפות, אך בכל זאת זו הייתה תופעה נדירה.

לפי עדותו בזיכרונותיו, היה בירקנטל שותף למאורע היסטורי בזכות בקיאותו בשפה הפולנית: כאשר נדרש חיים רפאפורט, אב בית הדין בלבוב, להכין תשובות להאשמות שהטיחו הפרנקיסטים ביהודים – ובהן העלילה כאילו דם נוצרי נחוץ לפולחן היהודי – ביקש הרב רפאפורט מבירקנטל לתרגם את התשובות לפולנית. בירקנטל מספר שהוא עצמו היה נוכח בקתדרלה בלבוב, בשנת 1759, בעת שהקריאו את האשמות הפרנקיסטים ותשובות הרבנים. האירוע השפיע עליו עמוקות ונראה כי בהשפעתו חיבר את 'ספר דברי בינה', המוקדש ברובו, כאמור, לתנועות המאמינים בשבתי צבי וביעקב פרנק. מלבד העיסוק בתנועות אלו, בירקנטל מרחיב בשני ספריו בעניין הוויכוחים שבין הנצרות ליהדות. בדבריו הוא מצדיק את ידיעותיו בלשונות זרות וטוען כי אלו הכשירו אותו לדעת כיצד להשיב להאשמות הנוצרים כנגד היהודים. סבורני כי רצונו זה, להשיב לנצרות ולנוצרים על מתקפותיהם, הוא שהביא לבחירתו לתרגם קטעים מסוימים מהספרות ההיסטורית בפולנית ובגרמנית לעברית. בכלל, המחבר מנסה להציג את עצמו כמשרת מוצלח של האינטרסים של בני עמו. לעיתים, בין השאר בזכות שליטתו בפולנית, עלה בידו לעזור לכלל אנשי עירו – יהודים ולא־יהודים כאחד.

דב בר ואחיו הגדול, אריה ליב, נמנו בזמנים מסוימים עם ראשי הקהל בבולחוב, והאח שימש גם כאחד מראשי מדינת

רוסיה (רוסיה האדומה, Ruś Czerwony).² מלבד אריה ליב, שהיה ככל הנראה מנהיג ידוע בימיו ובעל קשרים למשפחת באב"ד רבת ההשפעה בברודי, היו לדב בר עוד שני אחים – זאב וואלף ואקסלרוד בענדיט – ואחות ששמה בלימה. בירקנטל נישא פעמיים. בפעם הראשונה התחתן בשנת תצ"ט (1739), אולם בני הזוג התגרשו כעבור שנתיים וחצי. אימו החורגת כפתה עליו, כך סיפר, אישה שלא הייתה 'הגונה' לו. באביב שנת תק"ב (1742) התחתן בירקנטל בשנית. הוא נישא ללאה בת יהושע מטיסמניץ, והם חיו יחד עד למותה של לאה בתשרי תקנ"ד (1793). לא ידוע הרבה על ילדיהם. ללאה היה בן מגישואים קודמים, ומתוך כתביו של בירקנטל אפשר ללמוד כי לבני הזוג היו בנים – יהושע, יוסף, וכן צבי הירש, אשר מת בילדותו. אין זכר לבנות בכתביו. ללא ספק היו להם ילדים נוסף על אלה הנזכרים, שכן דב בר כותב: 'זוגתי שתחיה מדי שנה יולדת בן'. כמו כן נזכר בן ששמו שלמה זלמן במכתב שנשלח אל בירקנטל בשנת תקס"ב (1802),³ ויוסף ושלמה בירקנטל מננים ברשימת ראשי הקהל בבולחוב בשנת תקע"ד (1814).⁴

יהדות פולין במחצית השנייה של המאה הי"ח

מצבה של מדינת פולין-ליטא במאה הי"ח התאפיינה בסתירות ובניגודים. מרכזים עירוניים רבים הידלדלו, ולעומת זאת פרחו

- 2 ישראל היילפרין (מהדיר), פנקס ועד ארבע ארצות: לקוטי תקנות כתבים ורשומות, ירושלים תש"ה, עמ' 530 (להלן: היילפרין); Jakub (Jacob) Goldberg & Adam Kaźmierczyk (eds.), *Sejm Czterech Ziem: Źródła*, Warsaw 2011, p. 359
- 3 נ"מ גלבר, 'שלוש תעודות לתולדות התנועה הפרנקית', ציון, ב (תרצ"ז), עמ' 330 (להלן: גלבר).
- 4 ראו Joseph Rossi, *Denkbuch für Fürst und Vaterland*, vol. 2, Wien 1815, pp. 88-89